

BİREYSEL BİR KURTULUŞ ARACI OLARAK ESKİ UYGURLARDA SADAKA KAVRAMI*

Charity Concept as An Individual Salvation Method In Old Uyghurs

Dr. Hasan İSİ**

ÖZ

II. Köktürk Kağanlığı'nı yıkıp Ötüken Uygur Devleti adıyla bağımsız bir yönetim ortaya koyan Uygurlar, Orta Asya Türk tarihi içerisinde geliştirdikleri kültürel ve dini sistemlerle bilinmektedir. Yaşanılan coğrafya üzerinde Soğd, Tohar ve Çinlilerle gerçekleşen ticaret temelli ilişkiler neticesinde Uygur toplum yapısında değişimler meydana gelmiştir. Uygurlar özelinde Türk toplumu içerisinde gerçekleşen yenilikler arasında yerleşik yaşama geçme, Orta Asya'ya özgü dinler olan Manihaizm ve Budizm'i benimseme, alfabe değişikliği gibi değişimler yer almaktadır. Savaşçı ve göçebe bir topluluk olan Uygurların toplum yaşamlarında gerçekleşen en önemli yenilik dini değişimdir. Milattan sonra 3. yüzyılda Mani kuruculuğunda sistematik bir hâle getirilen Manihaizm, Uygurlarca Böğü Kağan döneminde devlet dini olarak kabul edilmiştir. Aydınlık-karanlık ve iyilik-kötülük gibi ikiliklere dayanan bu öğreti, kurtuluşu Beş Emir ve Üç Mühür'e riayet etmeye dayandıran bir inanç sistemidir. Et yemeyi, canlıları öldürmeyi yasaklayan bu öğreti, Türk toplum yapısıyla taban tabana zıt olmasına rağmen, başlarda Böğü Kağan ve aile üyelerinin benimsediği bir din hüviyetinde yönetici sınıfı tarafından kabul edilmiştir. İlk kez Uygurlarla bir devlet dini hüviyetine bürünen Manihaizm, başlangıçta Uygur hanedanlığı içerisinde sıkışık kalsa da zamanla Budizm ile yan yana ilerleyen bir inanç sistemi olarak Uygurlardaki dini serbestliğin göstergesi olmuştur. Ötüken Uygur Devletinin siyasi koruyuculuğunda gelişen Manihaizm, Uygurların Kırgızlar tarafından yıkılışına değin varlığını sürdürmüştür. Kırgızlar tarafından 840 yılında yıkılan Uygurlar, Tarım havzasına yönelerek Koço Uygur Devletini kurar. Buda dininin sağlam temeller üzerine inşa edildiği bu dönem, Türk Budizmi açısından bir zirve dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Budizm'in Türkler arasında görülmeye başladığı dönem, her ne kadar Köktürk dönemi olsa da Buda dininin kitleler hâlinde Uygurlarca benimsenmesi, 9. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Budizm'in toplumsal kurtuluşu hedef alan Mahâyâna mezhebini tercih eden Uygurlar, özellikle Soğd ve Çinliler yardımıyla bu öğretiye ait inanç sistemlerini öğrenerek kökeni işlek Soğd yazısına dayanan Uygur alfabesiyle dini eserler ortaya koymuştur. Manihaizm ve Budizm temelinde bu öğretilerin düşünce sistemlerini tecrübe eden Uygurlar, özellikle bireysel ve toplumsal kurtuluşu dayanan bir inanç sistemleri düzeyinde gelişmiş bir toplum yapısı meydana getirmiştir. Hem Manihaizm hem de Budizm içerisinde bu dinin manastır dışındaki sivil halka emrettiği uygulamalardan biri olan sadaka kültürü, bu öğretiler temelinde kavramsal bir zenginliğe sahiptir. Manihaizm'de canlıları öldürmeme, içki içmeme, zina yapmama, doğruluk gibi erdemler olarak bilinen Beş Emir içerisinde ilk sırada yer alan sadaka kavramı, Seçkinler ve Dinleyiciler şeklinde iki gruba ayrılan Manihaist toplumun üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Dinleyici sınıfı olarak bilinen sivil halkın ruhan sınıfına yaptığı maddi yardımlar olarak da ifade edilen sadaka kavramı, bu öğreti içerisinde bir zorunluluk olarak Seçkinler sınıfı tarafından ustaca teorisi oluşturulmuş, sivil halkı dini uygulamalara çekecek vaatlerin olduğu bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Budizm temelinde Buda adaylarının aydınlanma yolunda sahip olması gereken cömertlik erdemi ile ilişkili olan sadaka uygulaması, tıpkı Manihaizm'de olduğu gibi, ruhan sınıfına yönelik bir yardımlaşma örneği olması ile beraber Bodisattvaların kendi kişiliklerinde canlı varlıklara hem maddi hem de manevi (şefkat) olarak yaptıkları fedakârlıklar olarak bilinmektedir. Bu doğrultuda eldeki yazı, Eski Uygurlara ait Manihaist ve Budist eserlerde yer alan sadaka kavramına dair malzemelerin sahip olduğu nitelikleri, Manihaizm ve Budizm doğrultusunda gösterme amacından ileri gelmektedir. Bu çalışmada, öncelikle Manihaizm ve Budizm özelinde ilgili öğretilerin sadaka kavramına bakışı, çeşitli araştırmacılarca yapılan değerlendirmeler neticesinde bir araya getirilerek Uygur dönemi yazılı belgelerinde tanıklanan sadaka uygulamasının Eski Uygurlarda karşılık bulup bulmadığı, tespit edilen sekiz madde ile ortaya konup Manihaizm, Budizm ve Uygurlar temelinde sadaka kavramının sahip olduğu tür, içerik ve getireceği faydalar ortaya konarak sadaka kültürü açısından Manihaizm ve Budizm arasında gelişen ortaklıkların sebepleri işlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Manihaizm, Budizm, Uygurlar, sadaka, bireysel kurtuluş.

* Geliş tarihi: 17 Nisan 2020 - Kabul tarihi: 03 Mayıs 2021
İsî, Hasan. "Bireysel Bir Kurtuluş Aracı Olarak Eski Uygurlarda Sadaka Kavramı" *Millî Folklor* 131 (Güz 2021): 141-150

** Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili Doktora Programı Mezunu, Ankara/Türkiye,
hasanisi21@yahoo.com.tr, ORID ID: 0000-0001-7269-3596.

ABSTRACT

The Uyghurs, who demolished the II. Kokturk Khaganate and established an independent government under the name Otuken Uyghur State, are known for their cultural and religious systems developed within the history of Central Asian Turks. As a result of the trade-based relations with Sogdian, Toharian and the Chinese over the geography, changes have occurred in the Uyghur society structure. Among the innovations that took place in the Turkish society specifically for the Uyghurs, there are changes such as living in settled life, adopting Manichaeism and Buddhism, religions specific to Central Asia, and alphabet change. The most important innovation in the social life of Uyghurs, a warrior and nomadic community, is religious change. Manichaeism, which was made systematic in the founding of Mani in the 3rd century, was accepted as a state religion during the period of Uyghurs by Bögü Khan. This doctrine, which is based on dualities such as light-dark and good-evil, is a belief system that bases its salvation on abiding the Five Commandments and the Three Seals. This doctrine, which prohibits eating meat, killing creatures was adopted by the ruling class in a religious character that was originally adopted by Bögü Khan and his family members, despite the fact that they were in stark contrast with the Turkish social structure. Manichaeism, which is a state religious identity with Uyghurs for the first time, has been an indication of religious freedom in Uyghurs as a belief system that progresses side by side with Buddhism, although it was initially trapped in the Uyghur dynasty. Manichaeism, which developed under the political protection of the Otuken Uyghur State, continued until the destruction of the Uyghurs by the Kyrgyz. The Uyghurs, destroyed by the Kyrgyz in 840, turned to the Tarim Basin and established the Khotco Uyghur State. This period, in which the Buddha religion was built on solid foundations, is seen as a peak period in terms of Turkish Buddhism. Although the period when Buddhism started to be seen among Turks, the adoption of the Buddha religion by the Uyghurs in mass, is dated to the 9th century. The Uyghurs, who preferred the Mahāyāna Buddhism aimed at the liberation of society, learned the belief systems of this doctrine, especially with the help of Sogd and Chinese, and revealed religious works with the Uyghur Alphabet, whose origins were based on the Sogd script. Experiencing the thought systems of these teachings on the basis of Manichaeism and Buddhism, Uyghurs have created a developed social structure especially at the level of these belief systems based on individual and social liberation. Charity culture, which is one of the practices that this religion commands to the civilian people outside the monastery in both Manichaeism and Buddhism, has a conceptual richness on the basis of these teachings. The concept of charity, which ranks first among the Five Commandments, known as the virtues such as not killing living things, not drinking, not adulterous, and righteousness in Manichaeism, is one of the concepts that the Society emphasizes in two groups: Elects and Hearers. The concept of charity, which is also expressed as material aid to the clergy of the civilian people, known as the Hearers class, appears as a tradition in this doctrine, which has been skillfully theorized by the Elects and has promises to attract civilians to religious practices. As with Manichaeism, the practice of charity, which is related to the virtue of generosity that Buddha candidates must have on the way to enlightenment, is known as the sacrifices that Bodhisattvas make to living beings in their own personalities, both material and spiritual (compassion), as an example of charity for the clergy. In this direction, the article is based on the purpose of showing the qualities of the materials related to charity in the Manichean and Buddhist works of Old Uyghurs in line with Manichaeism and Buddhism. In this study, first of all, the view of related teachings on charity concept in terms of Manichaeism and Buddhism, the results of charity practice in the Uyghur period written by various researchers and whether it corresponded in the Old Uyghurs, and the concept of charity on the basis of Manichaeism, Buddhism and Uyghurs, the reasons for the partnerships that developed between Manichaeism and Buddhism in terms of charity culture will be studied by revealing the type, content and benefits it will have.

Key Words

Manichaeism, Buddhism, Uyghurs, charity, individual salvation.

Giriş

Bu çalışma, Eski Uygurların Manihaizm ve Budizm temelli öğretiler çerçevesinde sahip oldukları *sadaka* kültürünün Türk toplumu içerisindeki yansımalarını ele almaktadır. Evrensel din ve öğretilerde özellikle din adamlarının sivil halka vaat ettiği bireysel kurtuluşun ve arınmanın sembolü olan *sadaka*, hem Manihaist hem de Budist düşünce sistemi içerisinde üzerinde çeşitli değerlendirmeler ve sınıflandırmaların yapıldığı dinî bir kavramdır. Bu çalışmada, öncelikle *sadaka* kavramının Manihaizm ve Budizm içerisinde sahip olduğu görünüm ortaya konarak ilgili öğreti ile alakalı değerlendirmelere

yer verilmiştir. Manihaizm ve Budizm’de *sadaka* geleneğinin sahip olduğu dinsel derinliğe yönelik değerlendirmelerimiz, ilgili öğretiler üzerine görüş bildiren isimlerin çalışmalarından hareketle oluşturulmuş ve devamında bu geleneğin teorik karşılığı Uygur dönemi metinlerinde aranmıştır. *Sadaka* geleneğinin teorik etkilerini gösteren Uygur dönemi yazılı belgelerinde bu kavramın sahip olduğu dinsel değer, tespit edilen sekiz madde ile ortaya konmuş, devamında Eski Uygurlarda bu geleneğin içeriği, taşıdığı nitelikler ve getirdiği kurtuluş, Manihaizm ve Budizm temelli görüşlerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu yönüyle eldeki çalışma, hem dinler tarihi açısından hem de Türk dinî yaşamı özelinde *sadaka* kavramının sahip olduğu evrenselliği gösterme amacından ileri gelmektedir.

1. Eski Uygurlarda *Sadaka* Uygulamasının Dinî Temelleri

II. Köktürk Kağanlığı’nın siyasi ardılı olan Uygurlar, Köktürklerden kalan Gök Tanrı inancını sürdürmekle beraber, inanç noktasında serbest davranarak Manihaizm ve Budizm gibi öğretileri benimsemiştir. İlk kez yazılı belgelerle hakkında bilgi sahibi olunan *sadaka* kavramı, Manihaist ve Budist düşünce sistemleri içerisinde dinî değere sahiptir. Her iki öğreti temelinde ağırlıklı olarak dinî değer taşıyan bu uygulamanın Uygurlarda da aynı etkiye sahip olup olmadığını öğrenmek, bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmanın bu bölümü doğrudan Manihaizm ve Budizm düşünce sistemleri içerisinde yer alan *sadaka* kavramının sahip olduğu görünümü ele almaktadır. *Sadaka* ifadesinin sahip olduğu kavramsal değer, Manihaizm ve Budizm doğrultusunda ortaya konarak sonraki başlık içerisinde *sadaka* uygulamasına dair teorik bilgilerin Uygurlarda karşılık bulup bulmadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

1. 1. Manihaizm’de *Sadaka* Kavramına Bakış

Manihaizm, Milattan sonra 3. yüzyılın sonlarında kendisine yetkinin Tanrı tarafından verildiğini belirterek harekete geçen Mani’nin ortaya koyduğu dinî harekettir. Temelde düalist bir görüş olarak evrende ikiliklerin olduğunu savunan bu akım, aydınlık-karanlık ve iyilik-kötülük gibi kavramlara dayanmaktadır. Gnostik bir din olarak da kabul edilen Manihaizm’deki bu ikiliğin temeli, bu öğretinin Mani tarafından Zerdüştlük, Budizm, Hristiyanlık ve Eski Babil unsurları ile sentezlenmesinden ileri gelmektedir. Başta Mezopotamya olmak üzere, Hindistan, İran, İspanya gibi coğrafyalarda görülen bu din, Orta Asya’da Uygurlarla ilk kez devlet dini olmuştur. Bögü Kağan tarafından devlet dini olarak ilan edilen Manihaizm, gelişim ve yayılma açısından Uygur tarihi ile paralel gelişmelere sahip olarak bu devletin yıkılışına kadar etkisini sürdürüp yerini Budizm’e bırakmıştır.

Manihaizm’de asıl amaç, ruhu bedenden ve yeryüzünden kurtarmak, kendi özüne zarar verecek ve esaretini sürdüreceği bazı davranışlardan uzak durmaktır (Küçük vd. 2018: 115).

Manihaizm, toplumu *Seçkinler* ve *Dinleyiciler* şeklinde iki gruba ayırmaktadır. Mani’nin toplumu, *Rahipler* ve *sivil halk* şeklinde ikiye ayırması Widengren’e göre, Budist etkilerden kaynaklanmaktadır (1965: 95).

Seçkinler, Manihaizm’e ait kurallara uyanlar olarak *Beş Emir* ve *Üç Mühür*’e riayet etmek zorundadırlar. Din adamlarından oluşan *Seçkinler* sınıfı, *Beş Emir* denilen doğruluk, canlılara zarar vermeme, dinî davranış, ağız saflığı ve kutsal fakirliğe uymak ve *Üç Mühür* olarak adlandırılan eline, diline ve beline hâkim olmak ilkelerine uymak zorundadır. *Seçkinler* sınıfı üyelerinin evlenmesi, içki içmesi, tarım yapması yasaktır. Bu uygulamaların yasak olma sebebi, maddi durumlarından ve hislerden olabildiğince uzaklaşmadan ileri gelmektedir. *Seçkinler* sınıfını oluşturan bu kimselerin temel görevi, dinî metinler okumak, halkı bilgilendirmek, Işık Tanrısı’na yalvarmak gibi eylemlerdir.

Seçkinler, gündelik işlerle uğraşmaları durumunda günaha gireceklerini düşündüklerinden sadece hayatta kalabilmek için *Dinleyici* sınıfının kendileri için hazırladıkları yiyecekleri tüketerek ağır bir yaşam sürmektedir (Alıcı 2019: 291).

Dinleyiciler, “manastır dışındaki sivil halk” anlamına gelmektedir. Mani dininin bu kimselerden beklediği şeyler, değerli bir hayat sürmek, evlenip aile kurmak, *sadaka* verirken nazik ve cömert davranmaktır. Bütün bunları yerine getiren bir *Dinleyici*, *Seçkinler*’den biri olarak yeniden doğup mutlak Işık âleminde yaşayacaktır (Mackerras 2012: 441).

Mani tarafından net bir şekilde ayrımı yapılan toplumsal sınıflar içerisinde hem *Seçkinler*’in hem de *Dinleyiciler*’in tek taraflı bir ilişkiden ziyade, birbirlerinin kurtuluşunu ve devamlılığın sağlayan bir münasebet içerisinde olması, *sadaka* uygulamasıyla net bir şekilde görülmektedir. Bu durum, özellikle *Seçkinler*’e verilen *sadakanın* ruhu kurtardığına inanılması kavramıyla Hans Klimkeit tarafından bir “ruh hizmeti” olarak tanımlanmıştır (1993: 290).

Manihaizm’de *sadaka* kavramı, daha çok *Dinleyici* sınıfındaki sivil halkın manastır yaşamını icra eden *Seçkinler*’e sundukları maddi yardımla görülmektedir. *Seçkinler*, “mutlak fakirlik” ilkesine göre yaşam sürdürdüğünden *sadaka* verebilecek bir duruma sahip değildir. *Dinleyiciler* sahip oldukları ürünün yedide ya da onda birini manastıra vermektedir (Alıcı 2019: 292). Bu doğrultuda, özellikle *Seçkinler* sınıfının dünyevi kötülüklerden kurtulma ve ışığın elde edilmesine dair vaatleri, *Dinleyici* sınıfını bu uygulamalara teşvik etmektedir.

1. 2. Budizm’de *Sadaka* Kavramına Bakış

Budizm, Hindistan’da Buda öncülüğünde ortaya çıkan zamanla Güneydoğu Asya başta olmak üzere, çeşitli coğrafyalar üzerinde görülen dinî bir hareket olarak tanımlanabilmektedir. Hareket noktası hayattaki acı, ızdırap ve tatminsizliğin kaynaklarını açıklamak ve gidermek olan Budizm, aydınlanma hedefi noktasında başlangıçta bireysel zamanla toplumsal seviyeye yükselen bir öğretilerdir.

Budist düşünce sisteminde cömertlik kavramı, Buda ve Bodisattvaların genellikle sahip oldukları maddi ve manevi zenginlikleri diğer canlıların kurtuluşu üzerine harcaması olarak bilinmektedir. Bu terim, Budizm’de “erdem, fazilet” anlamına gelen *pāramitā* ifadesi ile ilişkili bir kavramdır. Çincece 波羅蜜 *bōluómì*, Sanskritçe ve Pali dilinde *pāramitā* şeklinde gösterilen bu terim, Mahāyāna mezhebi içerisinde genellikle “mükemmellik” ya da “karşı kıyıya ulaşma” olarak yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda, Buda ve Bodisattvaların aydınlanma yolu içerisinde canlıların kurtuluşuna yönelik fedakârlıklar olarak da bilinen *dāna* uygulaması, Budist düşünce sistemi içerisinde *altı pāramitā*’nın ilk erdemini oluşturmaktadır (Dictionary of Buddhism, six pāramitā maddesi).

Dāna uygulaması, Budist düşünce sisteminde toplumsal ve ekonomik öneme sahiptir. Diğer dinlerde olduğu gibi, Budizm’de de dinî kurumlara yapılan yardım, bu dini yaşatma ve başkalarına aktarma amacı doğrultusunda inanırlarını manevi açıdan güçlü kılmaktadır. Bu doğrultuda, Budizm’in ortaya çıktığı ilk dönemlerde ayakta kalmasını ve yaygınlaşmasını sağlayan şeyin Buda topluluğuna yapılan yardımlar olması, hangi din olursa olsun kutsal bir fikrin yayılması adına maddi eksikliklerin mutlaka karşılanması gerektiğini göstermektedir (Buswell 2004: 196, Kozak 2019: 26).

Özellikle Buda ve Bodisattvalarca bir yaşam şekli hâline gelen ve kişinin kendi ailesini dâhi *sadaka* olarak aydınlanma yolunda feda ettiği bu kavramın Budist düşünce sistemi içerisinde sahip olduğu türlere bakıldığında, üç tür *sadaka* uygulamasının olduğu görülmektedir (Thi Chot 2016: 1723, 1724, Ganguly 1992: 58).

1. *Dünyevi şeylerin sadakası (āmisadāna)*: Bu tür içerisinde kişinin çekinmeden sahip olduğu tüm şeyi canlılara sunması söz konusudur. Bu *sadaka* türü, vücudun devamlılığını sağlayan maddi yardım olarak da bilinir.

2. *Dharma denilen öğretisi sadakası (dharmaadāna)*: Buda öğretisi temelinde bu *sadaka* türü için ev hayatını terk etme, önemli konularda *saṃgha*'ya danışma, sapkın düşünceler karşısında doğru vaaz verme vb. durumlar yer almaktadır. Bu *sadaka*, dünyevi şeylerle yapılan *sadaka* uygulamalarına göre, kişiye daha fazla hayır getirmektedir.

3. *Korkusuzluk sadakası (abhayaadāna)*: Budist öğretiye göre, çocukluktan ölüme kadar her canlı korku yaşamaktadır. Bu korkuların en bilineni, dayak yeme, yiyecek ve giyecek eksikliği, işsizlik, hastalık vb. gibi durumlardır.

Budist düşünce sistemi içerisinde cömertlik erdemi doğrultusunda gerçekleştirilen *sadaka* erdeminin kişiye getirdiği yararları bakıldığında, bu kavramın birçok mutluluk formülüne dair vaatlerde bulunduğu görülmektedir. Temelde, kişinin bireysel kurtuluşunu hedef alan faydaları iki başlıkta toplayabiliriz (Buswell ve Lopez: 2014, 549, Kozak 2019: 26, 76).

1. Budist toplum içerisinde birçok müminin temel amacı, *sadaka* uygulaması ile göksel bir dünyada yeniden doğmaktır. Bu amaç, aynı şekilde iyi bir *karma*'ya sahip olmakla gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda, özellikle Budist cemaate yapılan yardımlarla kişi olumsuz *karma*'sını olumlu seviyeye çıkardığını düşünmekte ve kendini motive etmektedir.

2. Cömertlik uygulaması ile koşulsuz bir sevgi ortaya çıkarak dünya nimetlerinden ve mal mülkten uzaklaşma sağlanmaktadır. Verici olmak bir özveri hissi oluşturur ve açgözlülük yangının panzehri olur. Verici olmak, Budist pratikleri yapan kişinin bir şefkat hissi geliştirmesine, bencillik ve öz benlik kavramının aşılmasına sebep olur. Bu doğrultuda başkalarının ihtiyacını karşılayan kişi, kendi malına bağlanmadan sahip olduğu maddi ve manevi (*şefkat*) kaynakları diğer canlılarla paylaşarak varlığında yer alan "benlik" kavramından böylece uzaklaşmış olur.

2. Eski Uygurlarda Sadaka Kavramına Dair Tespitler

Evrensel din ve öğretilerce toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın göstergesi olarak üzerinde önemle durulan *sadaka* uygulaması, Türk inanç sistemi içerisinde ilk kez Manihaizm ve Budizm gibi evrensel dinleri benimsemiş Uygurlarda yazılı kaynaklar yoluyla görülmektedir. Manici ve Budist düşünce sistemleri içerisinde *sadaka* kavramı, hem toplumsal hem de bireysel kurtuluşun anahtar kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünce sistemlerinin kendi içerisinde barındırdığı kurtuluş anlayışı, hem Manihaizm hem de Budizm'in Orta Asya'daki savunucusu olan Uygurlar üzerinde de etkiye sahip olmuştur. Uygur Edebiyatında *sadaka* uygulaması açısından bu etkiyi Manihaizm ve Budizm temelli dinî eserler yoluyla görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Uygur edebiyatına ait yazılı malzemelerle *sadaka* kavramının Uygurlarda sahip olduğu görünüm eldeki malzemenin hareketle gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Uygur dinî yaşamında hem Manihaist hem de Budist öğretilerde sadaka kavramı, özel terimlerle karşılanmıştır.

Manihaizm ve Budizm'de başta ruhban sınıfı olmak üzere canlı varlıkların yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaya dayalı *sadaka* kavramı, Eski Uygur Türkçesi dönemi metinlerinde Çince 布施 *bù shī* ifadesinin Türkçeleşmiş şekli olan *buşi~puşi* ve Türkçe *ād tavar bermäk* "mal mülk vermek" ifadeleri ile karşılanmaktadır (Tokyürek 2019: 236).

2. Uygur dinî yaşamında hem Manihaizm hem de Budizm’de sadaka kavramı zorunlu bir uygulamadır.

Bu kavramın zorunlu olmasını sağlayan şey, her iki dinin ruhban sınıfını oluşturan *Rahip* ve *Seçkinler*’in gündelik ihtiyaçlarını karşılayarak manastır sisteminin devamını sağlamaktır.

Manihaizm

“O cehennem şeytanına ait olan malı mülkü atın! Bu malı mülkü çok sıkıntılı bir *Seçkin*’e *sadaka* olarak verin! O adam (*Seçkin*) için endişelenin ve üzüntü duyun! Ve şeytanın (malını mülkünü) kendi sonsuz hazinenize doldurun! Ve tam bir gönülle inanın! Bir ekmeğin ve bir bardak suyun ödülü hiç uzakta değildir, tersine (hemen) hazırdır!” (Özertural 2005: 192, 193).

Budizm

“Arzusuz gönül, *sadaka* vereceği malına mülküne, o mala mülke ulaşacak din adamının sevinmesine, sonraki hayat şeklindeki mükâfatına bağlanmamak, yapışmaktır. Şöyle (ki) Bodisattvalar bunun gibi bağısız, arzusuz gönülleri ile bütün mal (ve) mülklerini herkese eşit bir şekilde esirgemeksizin dağıtırlar, gönderirler, *sadaka* verirler. Arzusuz gönle dayanıp *sadaka pāramitā*’sını elde etmek budur.” (Tokyürek 2019: 566, 567).

Uygur dönemi dinî yaşamını gösteren her iki yazılı kaynağa bakıldığında, *sadaka* kavramının Manihaizm’de *Seçkinler*’e ve Budizm’de *Rahipler*’e verilmesi gerektiğine dair telkinler söz konusudur. Bu telkinin altında yatan temel sebep, *sadaka* kavramının ruhban sınıfı açısından bir var oluş kaynağı olmasıdır. Bu durum, bir din ya da öğretinin özellikle gelişim aşamasında iken maddi açıdan desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Maddi yardımlarla desteklenen manastırlar, her iki öğretilerde de inanç sistemlerinin yayılması açısından maddi güce önem verip inanırlarını buna teşvik etmektedir.

3. Uygur dinî yaşamında hem Manihaizm hem de Budizm’de sadaka kavramı, cömertlik erdemine dayanmaktadır.

Manihaizm

“Hem bunun için hem de dinimiz için *sadaka* vermekten kaçınıp yedi türlü *sadaka* öğretisini tam olarak yerine getirmediyse (cimrilik ettiyse)” (Özbay 2014: 94).

“Şöyle diye buyurdu: Kendi hazineniz konusunda temiz dine cimrilik etmeyin, cömertliği (de) inanarak şüpheye düşmeden gizleyin” (Özertural 2005: 192).

Budizm

“Arzusuz gönül, *sadaka* vereceği malına mülküne, o mala mülke ulaşacak din adamının sevinmesine, sonraki hayat şeklindeki mükâfatına bağlanmamak, yapışmaktır. Şöyle (ki) Bodisattvalar bunun gibi bağısız, arzusuz gönülleri ile bütün mal (ve) mülklerini herkese eşit bir şekilde esirgemeksizin dağıtırlar, gönderirler, *sadaka* verirler. Arzusuz gönle dayanıp *sadaka pāramitā*’sını elde etmek budur.” (Tokyürek 2019: 566, 567).

Mani, ilgili pasajda, yedi tür olarak belirlenen *sadaka* türünün yerine getirilmemesini cimrilik kavramı ile bağdaştırır. Cimrilik, bir Mani inanırının sahip olmaması gereken bir erdemdir. Mani öğretisi içerisinde dünya malına bağlanmamanın en somut örneklerini, *Seçkinler* sınıfı ile görmekteyiz. *Seçkinler*, dünya malına dayalı kaygıyı anlatan gündelik işlerden uzak durarak nefislerini dünyevi yaşamdan arındırıp manastır içerisinde züht bir hayat icra etmektedirler. Bu doğrultuda, Manihaist Uygur metninden tanıklanan ilgili vaaz, ruhban sınıfına verilecek *sadakaların* bu doğrultuda *Seçkinler* sınıfına nazikçe ve cömertçe verilmesini telkin etmektedir.

Budizm’de cömertlik kavramı, bir Buda adayı olan Bodisattvalar için gerekli bir erdemdir. Aydınlanma yolunda canlılara sayısız yardımlar yapan Bodisattva örneği, Budizm tarihi içerisinde, Buda’nın önceki yaşam şeklinde (bir Bodisattva iken) görülmektedir. Veliht prens durumundaki Vessantara, Budistlerce çocukları da dâhil olmak üzere sahip olduğu her şeyi veren ve böylece mükemmel bir cömertlik erdemine ulaşan kimse olarak düşünülmektedir (Encyclopædia Britannica, Vessantara Buddha maddesi). Bu doğrultuda, Budistler Prens Vessantara kişiliğinde cömertlik kavramına büyük bir önem vermişlerdir. Dünya malına bağlanmadan cömertçe yapılan *sadaka* verme erdeminin içeriğini Tokyürek, Çince 無著 *wú zhuó* “hiçbir şeye bağlanmama, hiçbir şeye kölelik yapmama” kavramı ile vererek bu düşünce anlayışının Budist Uygurlarda yer aldığını ifade etmektedir (2019: 241).

4. Uygur dinî yaşamında hem Manihaist hem de Budist öğretide *sadaka* kavramının türleri söz konusudur.

Manihaizm

“On birinci olarak temiz öğretiy için yedi tür *sadaka* verme kuralı vardı.” (Özbay 2014: 94).

Budizm

“Yine Bodisattvalar beş türlü öğretiye dayanarak önce *sadaka pāramitā*’sına tamamıyla inanırlar. Bu beş (türlü öğreti) hangileridir? diye sorarsa, şöyle ilki iman gücüne dayanmak, ikincisi merhametli gönle dayanmak, üçüncüsü arzusuz gönle dayanmak, dördüncüsü canlıları kabul etmeye dayanmak, beşincisi tam bilgiyi istemeye dayanmak (tan oluşan) beş (türlü öğretiye dayanmak) bunlardır” (Tokyürek 2018: 566).

Manihaizm’de *sadaka* kavramı, *Beş Emir* içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Budizm’de ise bu kavram, Sanskritçe *dāna* kavramıyla *altı pāramitā*’nın ilkinin oluşturmaktadır.

Her iki öğretiye dayalı *sadaka* kavramının dinî temeline bakıldığında, Manihaizm’de *yedi* Budizm’de ise *beş* öğretiye dayanan *sadaka* türünün olduğu görülmektedir. Manihaist Uygur metinlerinde *yedi törlüg buşi* “yedi türlü *sadaka*” olarak gösterilen bu kavramın içeriği hakkında bilgi olmamasına rağmen Budist metinde beş öğretiye dayanan *sadaka* türü hakkında kapsamlı değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Bu bilgiler, *sadaka* kavramının imana, merhametli gönle, dünyevi nesnelere bağlanmamaya, canlıları kurtarmaya ve bilgiye dayandığını göstermektedir.

5. Uygur dinî yaşamında *sadaka* verme, imana dayalı bir uygulamadır.

Hem Manihaistler hem de Budistler iman kavramını “saf gönül” olarak görüp *sadaka* vermeyi gönlü arıtma ve temizleme çabası olarak değerlendirmektedir.

Manihaizm

“Ne kadar yanılıp *sadaka* verdiğimiz, Tanrım şimdi günahtan arınmayı dileriz.” (Özbay 2014: 93).

Budizm

“İman gücü, gönlün temizlenmesidir. İman gücü denilen temiz gönülleri ile birinci (olarak) Buda cevherine geçerler. İkinci (olarak) *dharma* cevherine geçerler. Üçüncü (olarak) asil topluluk cevherine geçerler. Dördüncü (olarak) asiller sevmiş *śikṣapāda*’ya geçerler. O temiz gönülleri sayesinde temiz iyi mallarını esirgmeden dağıtırlar. Pek çok *sadaka* verirler. İman gücüne dayanıp *sadaka pāramitā*’sını elde etmek budur.” (Tokyürek 2018: 566).

Manihaizm’de *sadaka*, işlenen günahlara karşı Tanrıdan bağışlanma dileme amacından ileri gelmektedir. Manastır dışındaki sivil halk olarak da bilinen *Dinleyiciler*, *Seçkinler*’in uzak durduğu evlenme, toprağı ekip biçme gibi faaliyetlerle dünya malına

bağlanıp aydınlık-karanlık ve iyilik-kötülük kavramları temelinde karanlık ve kötülüğün tarafına geçmektedir. *Dinleyici* sınıfının bu uygulamalar neticesinde karanlıklaşan kalplerini aydınlatan uygulama, Manihaistlerce *Seçkinler*'e yapılan *sadaka* yardımlarıdır.

Sadaka kavramının Budizm'e dayalı iman yönü, Manihaizm'de olduğu gibi, gönülün saflaşmasına dayanmaktadır. İman gücüne dayalı *sadaka*, en çok da Buda yolunda ilerleyen Bodisattvalarda görülmektedir. Bodisattvalar, bu uygulamayı hem maddi hem de manevi açıdan gerçekleştirerek Budistlerce kutsal sayılan *Buda*, öğretisi (*dharma*) ve topluluk (*samgha*) cevheri ile seviye atlayıp Tanrılar ülkesinde yer alan kutsal varlıklarıca şefkate layık görülmektedir.

6. Uygur dinî yaşamında hem Manihaizm hem de Budizm'de *sadaka* veren kişiler ödüllendirilmektedir.

Manihaizm

"Eğer (mümkünse) iyi davranışı *sadaka* gücüyle yapsın (*sadaka* vererek sevap işlesin). Ve Mşiha Burhan (Hz. İsa) inanan, *sadaka* veren, kendi ruhuyla ilgilenen kişileri kendisinin dostlarına dost olarak adlandırdı" (Özertural 2005: 192).

"On emri, yedi *sadakayı*, üç mührü kabul edene *nigoşak* (mümin) adını veririz." (Özbay 2014: 95).

Budizm

"Merhametli gönül, başkasının ıstırabına gönülün yanması acımasıdır. Şöyle (ki) Bodisattvalar, başkasının ıstırabına gönülünü yakacak ve (onlara) acıyacak(tır). (Bodisattvalar, merhametleri ile fakirlik ıstırabıyla sıkıntı çekenlere (ve) bilgisizlik ıstırabıyla sıkıntı çekenlere (de) acırlar. O acımaları sayesinde fakirlik ıstırabıyla sıkıntı çeken canlılara istedikleri gibi *mal sadakası* verirler. Bilgisizlik ıstırabıyla sıkıntı çeken canlılara *öğreti* ve *bilgi sadakası* verirler. Korku ıstırabıyla sıkıntı çeken canlılara korkusuz *gönül sadakası* verirler. Merhametli gönle dayanarak *sadaka pāramitā*'sını elde etmek budur." (Tokyürek 2018: 566).

Sadaka kavramı, hem Manihaizm hem de Budizm'de bireyi kurtuluşa götürmektedir. Her iki öğretisi içerisinde yer alan dinî uygulamaların başlangıcını oluşturan *sadaka* uygulaması, kişiye "dini bütün bir mümin" olma sıfatı kazandırmaktadır. Manihaizm'de *Beş Emir* içerisinde yer alan *sadaka* kavramı, Manici imanın şartı olarak yapılacak diğer uygulamaların temelini teşkil etmektedir. Manici düşünce sisteminin özellikle *Seçkinler* sınıfı dışında olanları tanımladığı *Dinleyiciler* sınıfı üyelerinin *sadaka* vermekle yükümlü olması, her ne kadar ağır bir yük olarak düşünülse de, bu uygulamayı gerçekleştiren kişinin *Beş Emir* ve *Üç Mühür*'e de eksiksiz riayet edecek olması ona *nigoşak* denilen mümin sıfatını kazandırmaktadır. Bu kişiler, bu yönüyle dünyada işledikleri günahlardan dolayı acı çekmekten kurtulup Işık âleminde doğmakla şereflendirilip birer "dost" olarak görülecektir.

Budizm'de *sadaka* sonucu elde edilen kazanımlar, Manihaizm'e göre, daha detaylı bir görünüm arz etmektedir. Öncelikle bir Buda adayının verdiği *sadakalarla* sayısız canlı kurtulur ve Buda adayı dünya malına bağlanma duygusundan geçerek tam bilgiyi elde eder. Budist toplum içerisinde Buda adayları dışında bir de manastıra sponsor olarak maddi desteklerde bulunan *lay* inanırları söz konusudur. Budist düşüncede, manastır dışında yaşayan insanları anlatan *lay* ifadesi, bir bakıma "hayırsever kimse" anlamına gelmektedir. Budizm'in gelişimi ve yayılımı açısından *samgha* denilen dinî topluluğa yardım etme, manastırdan olmayan insanlar için kazanılması ve ulaşılması gereken önemli erdemlerdendir. Bu kişiler, *samgha*'nın yani dinî topluluğun yiyecek, giyecek, ilaç, arazi ve binalar da dâhil olmak üzere birçok ihtiyacını karşılamaktadır. Manastır dışındaki hayırseverlerin keşişlere imkânlar sağlaması gibi, keşişler de *lay* denilen kişi-

lere *dharma* öğretilerini vermektedir (Kaman 2016: 124). Bu yönüyle, hem Manihaizm hem de Budizm’de oluşturulan din adamları ve sivil halk sınıfı, yaşamlarını sürdürme ve kurtuluşa erme amacı doğrultusunda birbirlerine yardım etmektedirler.

7. Uygur dinî yaşamında hem Manihaizm hem de Budizm’de *sadaka* kavramı, “benlik” duygusunu ortadan kaldırmaktadır.

Sadaka kavramı, kişide “ben” kavramını yok edip “biz ve siz/ler” şeklinde topluma mal olmayı sağlamaktadır. Manihaist yaşam temelinde bir “ruh hizmeti” (Klimkeit 1993: 290) olarak görülen *sadaka* kavramı, aynı şekilde Budistlerde de “malıma, mülküme bağlanmadan, bütün canlı çocuklarına eşit bir şekilde esirgemeksizin *sadaka* gönderen” (Tokyürek 2018: 567) faziletli bir insan profili ortaya koymaktadır.

8. Uygur dinî yaşamında son olarak *sadaka* kavramı özelinde, hem Manihaizm hem de Budizm’de ortaklıklar söz konusudur. Bu ortaklıklar, temeli Mani tarafından çeşitli düşünce sistemlerinden (Zerdüştük, Budizm vs.) sentezlenen görüşlere dayanmaktadır.

Hem Manihaizm hem de Budizm, herhangi bir ayırım yapmaksızın herkesi kurtuluşa çağırarak öğreti sistemine sahip olduğundan bu öğretiler içerisinde benzerliklerin olması doğal bir durumdur. İlk yedi madde incelendiğinde, her iki inanç sistemi arasında dikkate değer benzerliklerin olduğu görülmektedir. Bu durum, *sadaka* kavramının diğer tüm din ve öğretiler içerisinde evrensel bir değer oluşu ile beraber, Manihaizm ve Budizm arasındaki ortaklıktan da kaynaklanabilmektedir. Özellikle, Manihaizm içerisinde Budizm’e ait kavramların oluşu, olası Budist etkileri göstermesi bakımından önemlidir. Bu duruma dair genel değerlendirmeleri üç maddede toplayabiliriz (Tokyürek 2019: 508).

1. Mani’nin Hindistan’a ziyareti sırasında Budist öğreti ile karşılaşılıp bu inanç sisteminden etkilenmesi.

2. Yaşanılan toprak parçası üzerinde Manici ve Budist inanırların bir arada yaşaması. Bu bir aradalığın zamanla etkileşime sebep olup dinsel bir kaynaşma sağlaması.

3. Uygurların geliştirmiş oldukları dinî terminolojinin hem Manihaizm hem de Budizm’e ait çeviri eserlerde kullanılması (Manihaist metinlerde *burhan* “Buda”, *samsara* “doğum ölüm döngüsü”, *nirvan* “karşı kıyıya ulaşma” ve *üç üd* “üç zaman” gibi terimler, bu duruma örnek teşkil etmektedir).

Bu yönüyle, her iki inanç sistemi içerisinde gelişen *sadaka* kavramı, asırlar boyu birikerek ilerleyen inanç sistemlerinin ürünü olarak Uygur toplumunda da derin etkilere sahip bir kurtuluş mücadelesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

İnanç tarihi içerisinde, neredeyse her din ve öğreti cömertçe verilmiş bir *sadaka* kavramının önemi ve yüceliği üzerinde durmaktadır. Temelde kurtuluşu kişinin gerçekleştireceği pozitif eylemlere bağlayan evrensel öğretilerden Manihaizm ve Budizm’de *sadaka* kavramı, kurtuluş ve aydınlanmanın şartı olarak görülmektedir. Çeşitli açılardan *sadaka* kavramının Manihaist, Budist ve Uygur inanç sistemi içerisinde tartışıldığı eldeki yazı, oluşturulan bölümleri ve bu bölümler içerisinde yer alan tespitleri ile Uygurların sağlam temeller üzerine dinî bir yaşam inşa ettiğini göstermiştir. Bu doğrultuda, *sadaka* kavramına dair Uygur dönemi metinleri taranmış, bu metinler arasından *Huastuanift* ve *Altun Yaruk*’ta ilgili geleneğe dair bilgilerin olduğu görülerek Uygurlarda *sadaka* kavramının özellikle bu eserler doğrultusunda felsefî bir zemine oturtulduğu anlaşılmıştır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alici, Mehmet. “Maniheizm”. (Ed. Baki Adam). *Dinler Tarihi* içinde (s. 271-294). Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Buswell, Robert E. *Encyclopedia of Buddhism A-L*. ABD: Thomson Gale, 2004.
- Buswell, Robert E., Lopez, Donald S. *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Dictionary of Buddhism. “six pāramitā maddesi”. <https://www.nichirenlibrary.org/en/dic/Content/S/206> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).
- Encyclopædia Britannica. “Brahmavihāra”. <https://www.britannica.com/topic/brahmavihara> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).
- Encyclopædia Britannica. “Vessantara Buddha”. <https://www.britannica.com/topic/Vessantara> (Erişim Tarihi: 01.04.2020).
- Ganguly, Swati. *Treatise In Thirty Verses On Mere Consciousness*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 1992.
- Kaman, Rumi. “Early Buddhist Ethics-Its Doctrine and Discipline”. *Journal Of Humanities And Social Science*. 21/3 (2016): 118-125.
- Klimkeit, Hans-J. *Gnosis On the Silk Road: Gnostic Texts From Central Asia*. San Francisco: HarperCollins, 1993.
- Kozak, Arnie. *Budizm 101; Buda ve Dört Asil Gerçekten Dharma ve Nirvana'ya Budizm Hakkında Bilmek İstediyiniz Her Şey*. (Çev. Yazgı Evrim Denizci). İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Küçük, Abdurrahman, vd.. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berkan Yayınevi, 2018.
- Mackerras, Colin. “Uygurlar”. (Ed. Denis Sinor). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Özbay, Betül. *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Özertural, Zekine. *Türk Kaynaklarında Mani Öğretisi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2005.
- Thi Chot, Nguyen. “The Significance of Charity (Dāna) According to Buddhist View”. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research*. 2/8 (2016): 1722-1726.
- Tokyürek, Hacer. *Altun Yaruk IV. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Tokyürek, Hacer. *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Widengren, Geo. *Mani and Manichaeism*. New York-Chicago-San Francisco: Holt, Rinehart and Winston, 1965.